

"TURKISTON JADIDCHILIK HARAKATI NAMOYANDALARINING ILMIY MEROSLARINING TA'LIM VA TARBIYADAGI O'RNI"**Ochilova Baxora Toxirovna***Toshkent viloyati Angren shahar**11-maktab Tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqola Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalarining ilmiy meroslarining ta'lim va tarbiyadagi o'rni bilan bog'liqdir. Maqola Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalarining faoliyati va o'sishi haqida so'z yuritadi. Namoyandalar, ilmiy-san'at asarlarini yaratish, talaba va o'qituvchilarga oid yangiliklarni tarbiya jarayonida o'rnatish, ijtimoiy-madaniy huquqlarning o'rnatilishi va ma'naviyatga e'tibor berish kabi mavzular orqali ta'lim va tarbiya sohasida ahamiyatli faoliyat yuritadilar.*

Kalit so'zlar: *Turkiston, jadidchilik, meros, ta'lim, tarbiya, namoyanda, huquq, ma'naviyat, ijtimoiy-madaniy, ilmiy, faoliyat*

"THE ROLE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF TURKESTAN JADIDISM MOVEMENT REPRESENTATIVES IN EDUCATION AND TRAINING"

Abstract: *This article is related to the role of the scientific legacies of the leaders of the Turkestan movement Jadidism in education and education. The article tells about the activities and growth of the leaders of the Turkestan movement Jadidism. Figures carry out significant activities in the field of education and education through the creation of scientific and artistic works, the installation in the educational process of novelties about students and teachers, the establishment of socio-cultural rights and attention to spirituality.*

Keywords: *Turkestan, witchcraft, heritage, education, education, demonstration, law, spirituality, socio-cultural, scientific activity*

KIRISH

Jadidchilik yoki **jadidizm** (arabcha: *jadid* - yangi)- XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat.¹ Jadidchilik dastlab, XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O'rta Osiyoda tarqaldi. Jadidchilik avval madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan. Keyinchalik jadidchilar panturkizm g'oyalarini targ'ib qilishgan.² Sovet davrida yozilgan adabiyotlarda jadidchilikka „burjua-liberal, millatchilik harakati“ deb ta'rif berilgan.³ Bu davrda

¹ Ahmedov, Sirojiddin; Rajabov, Qahramon (2000-2005). "Jadidchilik". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

² "Jadidizm". Ensiklopedik lug'at. 1. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1988. p. 271.

³ "Jadidizm". O'zbek sovet ensiklopediyasi. 4. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1973. 278-279 b.

asosan tanqid qilingan jadidchilik namoyandalari nomi SSR parchalanib ketganidan keyin qayta tiklandi. Jadidchilik oqimini ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy tomonlarini professor B.Qosimov o'z tadqiqotida batafsil bayon etgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADALOGIYASI

1892-yilda Ismoil Gaspirali Turkistonga tashrifi ham jadidchilik g'oyalarining keyingi rivojiga ta'sir ko'rsatdi. U chor ma'murlari xukmdorlari va Buxoro amiri Abdulaxadxon qabulida bo'ldi. U Buxoro amirini qiyinchilik bilan amirlik poytaxtida yangi usul maktabi ochishga kondirishga erishdi. Bu maktabga "Muzaffariya" nomi berildi. 1899-yilda Andijonda Shamsiddin domla, 1901-yilda Qo'qonda Salohiddin domla, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov va Samarqandda Abduqodir Shakuriylar birinchi bo'lib jadid maktablari ochdilar. **Panturkizm** (pan... va turk) – turkiy xalqlarni birlashtirish g'oyasiga Rossiya va Angliya imperiyalari, shuningdek, SSSR tomonidan berilgan rasmiy nom. Bu harakat ildizlari ancha chuqur bo'lsa ham, biroq u XIX asr oxirlari XX asr boshlarida Usmonli turk sultonligi va chor Rossiyasining turkiy xalqlar yashaydigan hududlarida keng tarqalgan. Keyinchalik Turkistondagi jadidchilik harakatining namoyandalari, Yosh buxoroliklar va Yosh xivaliklar ham uni o'z dasturiy qarashlari sifatida e'tirof qilishgan. Xususan, Rossiyada oktabr to'ntarishidan so'ng sovet rejimi va kommunistik mafkura bu qarashni butunlay soxtalashtirgan. Rossiya kommunistlarining yetakchilari o'z nutqlarida turkiy xalqlarni birlashtirish g'oyasini "panturkizm" qabilida noto'g'ri talqin qilib, bolsheviklarni unga qarshi barcha vositalar bilan kurash olib borishga to'xtovsiz chaqirib turgan.⁴ **Liberalizm** (fransuzcha: liberalisme) – odamlarning o'zini, xatti-harakatlarini, mulkini boshqarishda erkin degan nuqtai nazarga asoslangan falsafiy, iqtisodiy va siyosiy dunyoqarash, nazariya. **Millatchilik** deb millatni jamiyat birligining eng yuqori shakli va davlat shakllanishida birlamchi deb qarovchi siyosiy yoki g'oyaviy yo'nalishga aytiladi. Siyosiy harakat sifatida davlat bilan munosabatlarda ma'lum bir milliy jamoaning manfaatlarini himoya qilishga intiladi.

MUHOKAMA

• Turkiston Jadidchilik harakati bir davrda Merdanchilik adlari bilan tanilingan bo'lsada, uning namoyandalari o'z vaqtida orqaga Turkiya Pratokollari yoki Jadidlar ta'limoti ham deyilgan. Bu harakatning namoyandalari orasida Ismoil Gasprinskiy, Muhammadsharif Muslihiddinov, Sadridin Ayniy, Furqat, Munavvar Qori Abdurashidhon va boshqalar kiritiladi. Bu shaxslar O'rta Osiyoda islom izidan mustaqil fikrlarini bayon etish, ma'rifatni rivojlantirish va ma'orifni doimiy tarqatishning muhim ko'rsatkichlari bo'lgan. Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalarining ilmiy meroslarining ta'lim va tarbiyadagi o'rni juda katta e'tibor loyiq bo'lib, ularning faoliyati o'zida birlashgan ilm-fan, madaniyat va ta'limning ahamiyatli tomonlari mavjud. Turkiston Jadidchilik harakati O'rta Osiyo xalqlari o'rtasidagi ilm va madaniyat almashinuvi, islom tarixi va falsafasini yanada rivojlantirish maqsadida ko'rilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, harakatning namoyandalaridan biri bo'lgan **Ismoil Sadriddinov**, ilmiy-san'at asarlarini yaratish hamda tarbiya sohasida talaba va o'qituvchilarga oid yangiliklarni o'rganishga yondashgan. Boshqa namoyandalar esa, ijtimoiy-siyosiy tadbirlarning tashkil etilishi, maktablarda ijtimoiy-madaniy huquqlarning o'rnatilishi, hamda ma'naviyatga e'tibor berishning ahamiyatini anglashga harakat qilib kelganlar. Barcha bu ilmiy

⁴ Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

meroslar Turkiston Jadidchilik harakati o'rtasida o'z vaqtida o'z o'rinini topgan va o'quv jarayonida jamiyatning rivojlanishi va modernizatsiyasiga katta ta'sir qo'ymoqda.⁵ Harakatning muhim maqsadi, islomiy malakani yangilash va ma'rifatni tarqatish bo'lsa, uning namoyandalarining ta'lim va tarbiyadagi o'rni bu maqsadlarni amalga oshirishga oid bo'lgan ilmiy tadqiqot va o'quv faoliyati orqali ifodalangan. Namoyandalar Turkiston Jadidchilik harakatida ma'rifatning kerakli bo'limlarini hamda asosiy ilmiy-konseptual asoslarni muayyanlashganlar. Ular Islom ilmlari, tarix, adabiyot, ilm-fan va ijtimoiy fanlar bo'yicha ko'plab maqolalar va kitoblar yozib, ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, ma'rifatni tarqatish usullarini rivojlantirish, maktab darsliklarini yaratish va asoslash, o'qituvchilarni tayyorlash va ma'rifatning tarqalishini loyixa ko'rish bilan shug'ullanishlari hamda ilmiy diskussiyalar olib borishlarini o'z ichiga olganlar. Turkiston Jadidchilik harakatining namoyandalarining ilmiy meroslarini tarbiyalashda Gippo-Asroriy, Osmonov, Said-Asroriy, Pazarov, Tairov, Ibragimov va boshqalar kiritiladi. Ular ma'rifatning tarqatilishi, ilmiy yurtning rivojlantirilishi, akademik adabiyotning rivojlanganligi hamda o'zbek tilini mustaqil tarzda rivojlantirishga katta tashabbuslar qilganlar.⁶ 1903-yilga kelib birgina Turkiston o'lkasida 100 dan ziyod boshlang'ich jadid usuli maktablari ochilgan edi. Turkiston jadidlariga Maxmudxqja Bexbudiy, Abduqodir Shakuriy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va boshqa o'nlab milliy ziyolilar rahnomolik qildilar. Jadidchilik harakatining yirik namoyandalari jadid maktablari uchun darsliklar ham yaratganlar. Xususan, Saidrasul Aziziyning "Usto'zi avval" (1903), Munavvarqorining "Adibi avval" (1907), Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim" (1912) darsliklari alohida e'tiborga molikdir. Jadidlar yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish tashabbusi bilan chiqdilar. Boy tabaqaning ilg'or vakillari jadidlarning bu harakatini ma'qullab tegishli mablag' bilan komaklashdilar. Ko'pgina umidli yoshlar Germaniya, Misr, Turkiya va Rossiyaning markaziy shaharlariga o'qishga yuborildi. 1910-yili Buxoroda mudarris Hoji Rafiy va boshqalar "Bolalar tarbiyasi" xayriya jamiyatini tashkil etib, 1911-yilda 15 ta, 1912-yilda 30 ta talabani Turkiyaga o'qishga jo'natdi. Taraqqiyparvarlarning qarashlarida xotin-qizlar ta'limi masalasi alohi da o'rin tutgan. Jadidlar, islom ma'rifatli bo'lishni istagan ayollarga to'sqinlik qilmaydi, deb ta'kidladilar.

XULOSA

Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalarining ta'lim va tarbiyadagi o'rni, harakatning asosiy maqsadlarini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Namoyandalar bu maqsadlarni amalga oshirish uchun ilmiy usullardan foydalanish, ma'rifatni tarqatish va oshirish o'rtasida kuchli aloqani saqlash, o'quv usullarini rivojlantirish, ma'rifatni rivojlantirish uchun ta'lim muassasalarini tashkil etish bilan shug'ullanishlar. Namoyandalar Turkiston Jadidchilik harakatida o'z dalillarini, ma'lumotlarini to'plab, bu ma'lumotlarga asosan tarix, ilm-fan, adabiyot, islomiy malaka va ijtimoiy fanlar bo'yicha ko'plab maqolalar yozib, kitoblar yaratib ta'lim muassasalarini tashkil etishda, adabiyotlarni yaratishda, o'qituvchilarni tayyorlashda va ma'rifatning massalaha tarqalishida o'zlarining ilmiy meroslaridan kuchli foydalanishadi. Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalarining ilmiy meroslarining tarbiyalashda ularning

⁵ Turdaliyev, T. T. (2015). Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalari. O'zbek adabiyoti efrilarining ilmiy hayoti. Toshkent: Yangi Nashr.

⁶ Juraev, A. B. (2018). Turkiston Jadidchilik harakati o'quv uslubi. Ma'naviy meros va zamonaviy texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston adabiyoti va san'ati nashriyoti.

kengaytirilgan yurtning rivojlanishi, ilmiy yurtning rivojlanishi, akademik adabiyotning rivojlanishi va o'zbek tilini mustaqil tarzda rivojlantirishga katta e'tibor berishlari kutiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedov, Sirojiddin; Rajabov, Qahramon (2000-2005). "Jadidchilik". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. "Jadidizm". Ensiklopedik lug'at. 1. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1988. p. 271.
3. "Jadidizm". O'zbek sovet ensiklopediyasi. 4. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1973. 278-279 b.
4. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
5. Turdaliyev, T. T. (2015). Turkiston Jadidchilik harakati namoyandalari. O'zbek adabiyoti efrilarining ilmiy hayoti. Toshkent: Yangi Nashr.
6. Juraev, A. B. (2018). Turkiston Jadidchilik harakati o'quv uslubi. Ma'naviy meros va zamonaviy texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston adabiyoti va san'ati nashriyoti.